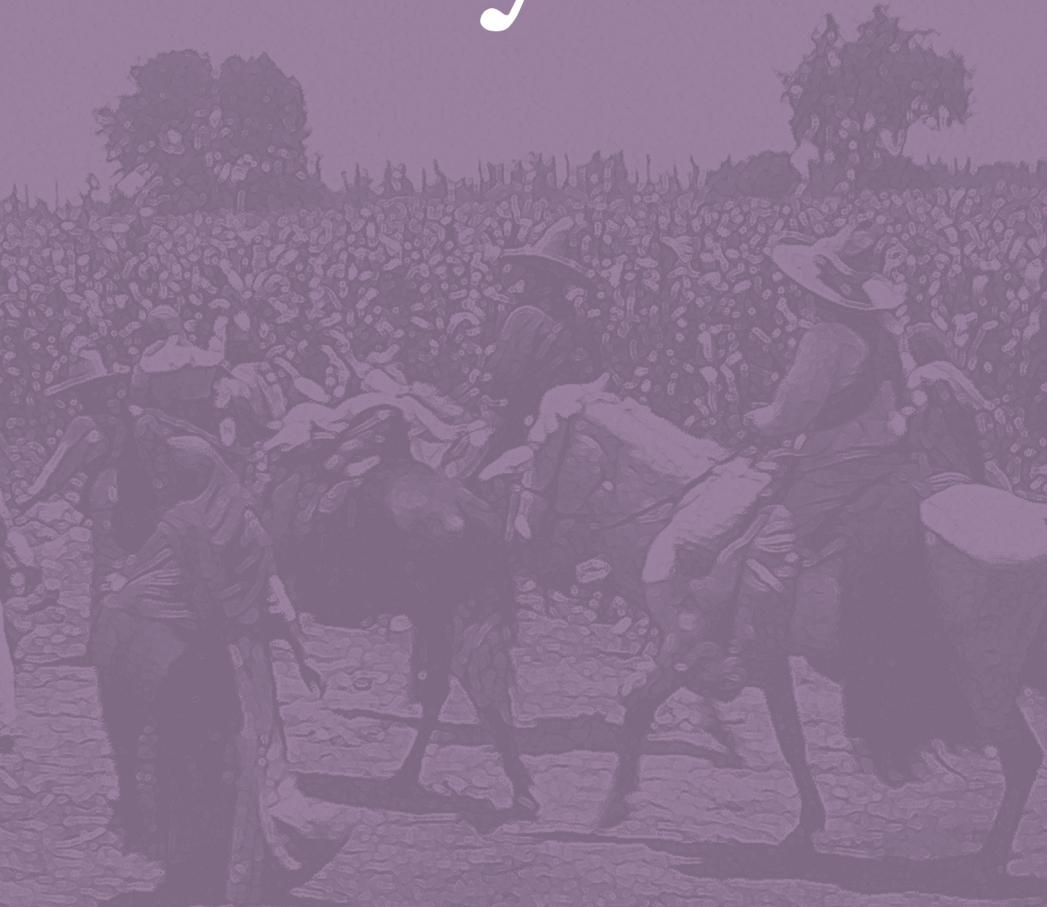

Pláni Ayáli

TARAHUMARA

Pláni Ayáli

TARAHUMARA
PÉ 'NÁ TARUSYÓNI
MARTÍN MAKÁWI

Pláni Ayáli

MÉSIKO, 2019

Portada: *Tropa zapatista camina por un cultivo de maíz*,
ca. 1912. © (880611) SECRETARÍA DE CULTURA.INAH.SINAFO.FN.MX.

Memoria Histórica y Cultural de México.

Maqueta de portada: Mauricio Espinosa Azócar.
Guía didáctica para el aula: Rubén Amador Zamora.

D. R. © Martín Chávez Ramírez "Makáwi" (traductor).

Primera edición, INEHRM, 2019.

D. R. © Secretaría de Gobernación
Abraham González 48, Colonia Juárez,
C. P. 06699, Alcaldía Cuauhtémoc,
Ciudad de México.

D. R. © Instituto Nacional de Estudios Históricos
de las Revoluciones de México (INEHRM),
Francisco I. Madero núm. 1, Colonia San Ángel, C. P. 01000,
Alcaldía Álvaro Obregón, Ciudad de México.
www.inehrm.gob.mx

D. R. © Instituto Nacional de Lenguas Indígenas (INALI)
Privada de Relox núm. 16 piso 5, Colonia Chimalistac,
C. P. 01070, Alcaldía Álvaro Obregón, Ciudad de México.
www.inali.gob.mx

D. R. © Fondo de Cultura Económica
Carretera Picacho-Ajusco núm. 227,
Colonia Parque Nacional Bosque del Pedregal,
Alcaldía Tlalpan, C. P. 14738, Ciudad de México.
www.fondodeculturaeconomica.com

Las características gráficas y tipográficas de esta edición son propiedad del Instituto Nacional de Estudios Históricos de las Revoluciones de México, órgano descentrado de la Secretaría de Cultura.

Todos los derechos reservados. Queda prohibida la reproducción total o parcial de esta obra por cualquier medio o procedimiento, comprendidos la reprografía y el tratamiento informático, la fotocopia o la grabación, sin la previa autorización por escrito del Instituto Nacional de Estudios Históricos de las Revoluciones de México.

ISBN: 978-607-549-130-1

HECHO EN MÉXICO.

Ruyelí

Ikiíriwala	
<i>Rojilípi Abili</i>	7
Pláni Ayáli	
<i>John Womack Jr.</i>	11
Facsíli a'li si wáala Pláni Ayáli	23
Nejiúrali aminá benelíachi toóala	
<i>Rubéni Amaróri Samóri</i>	41

Ikiíriwala

Rojilípi Abili

Nápi rigá ga'lá machibóa sapatísimi a'li síchuala kípu aniwá je'ná napawítola Mésiko jípuala a'lii ko 'á i'wérali jú chotáliame plan de Ayala jónisa, nápi jú, ké namúti 'ékika, né bacháwala oserúame a'li né ga'lá machirúame ruyelí nápi nokáli chimí wihtú re'léni. Chi'ná jónisa, échi sapatista 'á ikiírole kípu bí'nói machiwáala a'li échi napawíka 'natáala nápi kaenáma échi porokiráma a'li kípu nokiwá nápi oláma akináana bamíbali. Nápi bachá oserúame nirá sapatista chotáala, échi plan de Ayala 'á newá bilé kuménti, né a'láwaka né bacháwaka ma, nápi rigá né síchoma échi kuwaníila 'nátnali a'li polítki nápi rigá niíle machiwáala échi sapatísti, nápi jónisa chótali jásia saeráka Díaz, sebáriga nápi sí na'míle échi Madero.

Nápi sí chótali échi plani ayáli 'á bela machirúame jú chú rigá gatéwala échi Madero a'li Zapata échi ko niíle amíná mechá Juli a'li Agosti ki'yabé 1911 bamí, nápi a'li échi sapatísti 'á ucháli bilé ra'íchali chú rigá niísa riko nápi 'á nejeyábo ké atéliame nápi rigá 'á sebárima échi aníala, nápi kú cha'piwáala jú gawí a'li rojanáliame gawí nápi nápi anirúame jú echi Pláni San Luísi Marerísti, nápi rigá cho anirúame échi iséligame jawáliame né ga'lá busurébiame nakulíwiala. Né ga'lá machirúame jú échi ikíala ké sebárla gatéwala nápi aníle échi Madero chú rigá napawítibo échi najoórali uchalí sapatísti, né chimí biléni bi najátola istitusyóni, ké atériga

échi sontálisi wihtú re'léni peréami nápi rigá ga'lawárima échi we'le gawíwame a'li échi wa'lúala nuláame isélwala jereráli, né bachá welagá échi Leon de la Barrera, nápi rigá cho suwábima échi ratalí aminábila a'li échi rihpíala gawí chimí morelénsi 'á nokérámi cho échi Sapatísiti gíté. Échi wilíbala nápi kú napawítoma riwele Madero, pé aminá kuwána wi-chíle, échi isélwala interíni gíté de la Barra a'li nápi sícholi sontálisi jereráli, a'li kípu járola ko né mu jawákia ké sapatísti né ikiíroli échi nokáala Maréri Jónisa a'li échi isélwala de la Barrarísti a'li napawíkame sontálisi jereráli a'li ko 'á anérámi jú sapatísti pé aminá chakéna jawárame ralámuli.

Agósti mechá né suwíbachi chabé 1911 bamí, pé aminpabi sírachi échi sontálisi jereráli, échi sapatísti ko aminá ra'ámali gatewásiala a'li ké atériwala kípu sontálisi a'li pé jarépi napawíkame sontálisi nápi né walé Zapáta aminá jú-mali a'li chichípali aminá suwé póbolo. Maréri ko 'á asíbali bisirénsiachi je'ná paísi 6 inárachi Nobiempiri chabé 1911 bamí, nólí écha'lii ko échi sapatísti né ga'lá ma'chíame ké nápi échi isélwala ké nakulíwama nápi rigá síro échi, nápi rigá ikiíroma kípu jawákala, nápi najátosimi kípu saerá a'li kípu o'má aníwala, zapáta ko 'á newáli échi né walelí gíté nápi ucháma bilé pláni, nápi o'ná ikiíroma né ma'chíame échi najátoala e'nelí a'li échi járowala nasulíwala gawí. Jé rigá sinéwi chokichí Nobiempiri mechá 1911 bamí 'á nulelí Otilio Montaño, benériame aminá gawichí nápi échi rikó ko né bacháwaga chukúli noócha, 'á nuléeru osínala bilé poro-kiráma nápi rigá nikúruma a'lí bantélima échi wihtú re'lénila nokalí.

'á 'natároka Ransíski Mirkári, síchoala Istaro Wa'lúwala Zapáta gíté a'li tisitígi échi rawé:

Sinibí sinémi rigáchi 'á ara'íchi échi benériame Montáño échi wa'lúala Zapáta yúa, je'ná ko nakié nápi nirúma bilé piláni,

nápi rgá ta né walelí pé chigórame yúa a'ñi pé wáasi suwáame a'li nakówame ma a'li ko ta ké nakóa rowá bantéla gíte, a'líchí jónisa ko échi Miliáni má nakíle nápi newába je'ná Plán Ayála nápi rigpá niíma kíte bantéla.¹

Jé rigá nawésa Borijíli Palási, bitiráni Zapatísiti, Montáño ko osále échi Piláni Ayáli chimí póbolo jimiltepec, Munisípi Ocuituco, 'á mulípi suwéwila Puebla. Zapáta ko 'á i'néli chú rigá ká a'li ko 'á najoórali échi yúa. Pé akináana ko, má narésa chécho bilé kulíame ké gatuwala Maréro gíte nápi gatewáma échi tawala, zapáta ko 'á aníle né a'lá nirá, aniboa nápi chijanábo échi Plan Ayála. Échi aniwá ko né bachawárali chimí póbolo ayoxustla, Munisípi huehuetlan pé taaa, Puebla, pé 28 Nobiempiiri mechá 1911, jé rigá aní Carlos Reyes Avilés, chécho bilé beteráni zapatísiti, Zapáta ko 'á bajuréle kípu e'wéala échi rawé chimí póbolo a'li pé biléana betélachi aníle, má ga'lá e'nésa nápi osáli échi Montáño:

Échi nápi ké majawá, simárisi machósia...a'lí 'á mulíwaga, Montáño ko, né wiligá chimí mésichi kusí newárame gíte, pé taá, né ma'chiráwaga kusí newalí nirá, nápi rigá échi aniwá nirá ga'lá tibúma échi e'teo ayoxustla peréame, kípu aníala ko né ra'chéami a'li né e'wéli a'li kípu anéala benériame puebleríni nirá, 'á e'neli a'li aníle échi Pláni Ayáli gíte. Si'néami nápi sícholi 'á cha'píle kuménti né ganílaga a'li échi 'wéala a'li ojisyáli 'á bela ma'chóli né ganílaga.

Má kú ro'wísa aminá moréli, pé okwáa rawé simárusa ami-ná ajuchitlan, zapáyta ko 'á bayéle échi páli huautla ahtíame nápi riga osiméa mákinachi a'li weká bujanáma kópi échi

¹ Rosalin Rosoff y Anita Aguilar, *Así firmaron el plan de Ayala*, México SepSetentas, 1976, pp. 35- 36.

pláni, chí jónisa ko ‘á náuli weká kópi kuménti aminá enba-jári bajómali a’li suirá Mésiko a’li échi Gildardo Magañas, nápi rigá échi rawé ‘á misári niíle chimí pitáli paísi, nápi rigá ‘yaáma a’li jarécho bujanáma chimí piriórikichi naso-náli. Nólí pé riari bi chimíwala ‘á nejewali bujanánila, nólí échi bujáname ‘á nárale Maréri ácha oméra bujána, nólí échi bacháwame nakulíwala oláame ‘á kú nejewali ayéna ‘á ani-gá, nápi échi si’néami e’teo machiméa yépi ka “échi lowíame zapáti”.²

Je’ná jípila ‘á sícho buwé wachínala nasonáli échi e’nelí isélwala jípuame, nápi ‘níwi aniwá iwéala ‘yalíame póbolo je’ná nokiwá, nápi rigá sebáma échi setóri né we’lebé nitrá a’li ké weká wenómilame osierá misikáni.

² Porfirio Palacios, *El Plan de Ayala. Sus orígenes y su promulgación*, México, s/e, pp. 53-56; Rosoff y Aguilar, *op. cit.*, pp. 37-38, y Gildardo Magaña, *Emiliano Zapata y el agrarismo en México*, vol. II, México, s/e, 3 vols., 1934- 1941, pp. 80-83.

Pláni Ayáli

John Womack Jr.¹

Échi zapatísti gíte ko, échi Pláni Ayala ‘á níwi né omá-liame Nobiémpiri mechá kuwanía chabé 1911, nápi si-néwi chokichí jónisa a’li guwé sebáriga 1918, nápi a’lii gatewáaru pé ga’lawáriga échi “napawítola”, échi ‘wéala zapatísti né mekabé nirá maéli échi pláni bilé porokiráma gíte nokiwáala, a’li ‘yáaru né omáwala échi oserúame. Ké ne ga’lá muchíle nápi saeráma risénsia nápi niísa re échivala bi, ké namúti roólisa re échi noóchali gíte, nápi rigá bacháwarisa re ‘á “mílila” Misikáni ki’yáwala. A’li kípu abói nuláala, pé aminábi uchií nirá gaenásila, chimlí Moréli a’li Puebla, aminábi ‘á pé aregá nokísale chí re risúa olowáame niíle ‘á sebáriga nápi sí ké nijichémami sebáriga échi Pláni Ba’wí Chókame, mechá abríli 1920 bamí. Pé akináana, échi Pláni Ayala ‘á belá wabé natéami gaénali né bacháwala bantéli échi olalíwala né ga’lá ma’chíame a’li rasíroga najoórítame je’ná Mésiko échi rejórma agrári.

Échi pláni ké ne yáwi gaenárami niíle. Échi né ga’láwala ikiíriwala nápi aní, ‘á bela inárole ochérusia sebáriga 50 bamí nirá pé si’néami e’nelí nirá nápi juárisi nijíle chú rigá né repabé nirá natéami ka “kípu bacháwala” échi “nulalí” a’li échi “najoórali ma” ‘á simírega cho échi ganílala nasonáli nápoi rigpá anáchale échi francési yúa, ayéna cho jawákali pé gaenáritame gíte pe échi aníala ké sebáritame nirá a’li rasíame nirá échi po-

¹ John Womack Jr., texto tomado del “Apéndice B”, *Zapata y la Revolución mexicana*, México, FCE, Historia, xx, 2017, pp. 435-442.

lítiki ‘á wi’límali isélwala chérami Porfirio Díaz gíte a’li akináana ko pé aminá kú ma’chúmirame kípu buwelí najátorami Maréri gíte. Né ga’lawáriga cho échi ikiíriwala né sapatísti e’negá nirá, ‘á ne échiwa, polítiki nakulíwiame, ‘á inárole gaenásia kíma makói mechá nirá. Né pachánala nirá ko jú échi Pláni San Luisi, Maréri niwala, pé abói cho Ayála ‘á natúali mársi mechá 1911. Pé achirigá, táli échi rewelí su’wábaga noóchami pé noócha muchúwami, chimíwami a’li jereráli, ‘á jawárame a’li natúarami, échi jawálila né abói nirá a’li échi jawáliala né wachíame échi kulíame isélwala a’li échi jurisiáli e’nelí né wekanátame noóchami a’li échi riputáro noócha cho chú rigá né walelfáme gawí. Échi zapáta e’nelí ko ké nakulíwali ‘á wi’límaka guwé, tabilé cho né risuati agósti mechá.

Ké échi rawé gaénali pé amí sitiémpiri mechá, má simírosa échi jereráli ‘mabúliala Moréli jónisa, nápi a’lii sapatísti newáli abói wi’nijíala. Kípu gatéwala ko pé chijúname “ né walagá chíri níwiame ka échi táaliame saeráwala ribolusionári C. Bisirénto jéni gawí Mésiko. Ransísko L. de la Barra”. Ké ayó, chí re kípu ma’chirá ké bichíwi échi gatéwala eletoráli ‘á jaré nawésali chú íri ka échi pláni rarikáli nápi nawáma re akináana ‘á wachínale né o’máwaka échi ki’yáwala bawelá.

- I. ‘á ga’lá ta machí a’li ga’lá ta nerá échi Ransísko L de la Barra, jípila bisirénto pé téliwala je’ná gawí Mésiko.
- II. ‘á natúi nápi échi iséligame nápi jípi muchuí kú bujanárame niíma pé tibéli nirá muchuwárame a’li ko ‘á jawárame niíma, nápi rigá gatúi échi póbolo ayéna cho niráli ma a’li ‘wéala saeráka rebolusionári. Ayéna cho nápi rigpá échi ‘wéala atéame a’li échi jiwéala nápi rihpíma kípu noocháala.
- III. Ayéna cho ta tá nápi bujáma chimí plása nápi bijí ‘á muchúwi chimí jiwerála jereráli gawí Moréli, Puebla, Guerrero a’li Oaxaca.
- IV. ‘A welábisa re échi jawáliame

- V. Kú 'yása re échi póbolo nápi rigá najoórali nirá né walésimi échi gawí gíté rabó ma a'li échi ba'wí nápi rigá sinibí bachá ináro saeráka ribolusionária.
- VI. 'á tá nápi rigá rihpíma ké natéami échi 'wéalachí polítiki a'li né ga'lá rihpísa re o'máwaga échi su'wába mo'wárame polítiki je'ná gawí mésiko.

Tibútaga né ga'lá ké nakiíliame nápi uché wilibáma.

Sn Juan del Rio Spbre. 26 1911

('machóritame) Emiliano Zapata, Eufemio Zapata, José Trinidad Ruiz, Agustín Quiroz, Jesus Jauregui, Emigdio L. Marmolejo, José Cruz, Jesús Navarro, José Rodríguez, Jesús Sanchez, José Vergara, Mariano Domínguez, Próculo Capistrán, Amador Salazar.

Échi de la Barra 'á ganílala rihpí, kípu tawala, sapatista ko 'á anié 'á jawásima né yáwi échi atéami.²

Usáni mechá semárisa, zapáta ko 'á natúali kípu bi'nói e'nelí nirá, jápi ga'lárali chú iri niíla rukelí kípu mayénisi échi kulíami bisirénto Maréro gíté. Je'ná natúala ko né ga'lá niíle, né ga'labé inárole échi mechá sitiémpiri yúa, nápi riga échi Rabiéli Róble Romingi 'á gu'wírali osayá. Ayéna cho niíle né ga'lá tibútarame, né mu anára isíi échi Morélo yúa nápi rigá cha'písi échi wi'nijí, échi póbolo gíté, a'li ayéna cho síchui échi wi'nijí "nulalí gawí gíté" a'li nápi rigá 'á ga'lá machíri échi bisirénto oselíala nápi chú rigá welása re échi kulíame silíame a'li kulíame cho échi wa'luala polisí Istári.

1° kú ma'chinásima C. Niráli Ambrosio Figueroa chimí Isélwala Istári jónisa.

² "Emiliano Zapata né waláala", aminá San Juáni bakó, 26 Sitiempiri mechá 1911 bamí inárachi, oseliatéwala Genaro Amezcue, nasípa bennífachi ki'yá anirúame gíté chimí Mésiko Napawípalachi Nawápula nirá CONDUMEX.

- 2° 'Á busásima échi isélwala jiwéala nápi nulá C. Sibíriko Morálisi.
- 3° 'Á bela né ochérame nirabo su'wábaga nápi jásimi atéga.
- 4° 'Á nijíba re bilé nulalí gawí gíté nápi ga'lawárima échi wilírola wasá noóchame.
- 5° Échi sontálisi jereráli ayéna cho kú simásima chimí póbolo jónisa a'li Istári nápi betebásimi. Échi téitali nápi kú bujáma échi sontálisi, 'á rihpíma nulalí Bisirénti jónisa nápi atíú je'ná gawí Mésiko, a'li échi Niráli zapáta, 'á ikiíru-ga cho kípu panérwa atéami, a'li né abói cho, 'á bela tá né ga'lá natéami nirága iséligame, nápi rigá échi chérami Maréro ké aminácho simíroma échi téitali naósa makói malí rawé.
- 6° Má ku simásiaccho échi sontálisi jereráli, 'á rihpíma malí siento e'teo sontálisi nápi né walé échi Niráli zapáta, 'á nulegá échi nuláame póbolo nápi tibúsa re suwéwaga. Je'ná sontálisi ko 'á níwama jiwéala aminá gawichí a'li ko 'á e'nésima píri gíté, nólí pé yáwi ko, isélwala nesérula jónisa.
- 7° *Wa'lúala je'ná sontálisi 'á bela náuñitame niíma chérami Maréri gíté*, nólí échi niráli zapáta 'á bi'nói gíté wilíro échi okwáwala 'wéala gíté síchoa, né ga'lá kilií nirá níráka 'á bela tá nápi échi welalí né wíchibáma chérami Raúli Maréro gíté, ayéna cho chimí Eufemio Zapata.
- 8° 'á náulama pasapórti ayéna cho tibúala échi 'wéala sontálisi járowala.
- 9° Échi Niráli zapata ko ké síchoma chimí Isélwalachi Istári a'li ko 'áama échi nocháruwame nápi sícho né ga'lá neráliame échi iséligame nápi jábali.
- 10° Échi Isélwala Jereráli 'á nijúma, nápi natétibo échi wenomí tanéwala nápi suwíbali chimí nakóliwachi, 'á sebáriga cho pé makói míli.
- 11° Échi Silíami Istári atíame 'á welárame niíma échi ba-cháwala 'wéala gíté nakówiame istári, 'á natúaga cho Matéri yúa.

- 12° Échi biya Ayáli ko ‘á rihpíma malísá makói sontálisi yúa chimí póbolo Istári.
- 13° Échi sontálisi, Niráli Zapata ‘níwala ‘á natépuma ami-ná Biya Ayáli a’li aminá jonacatepec.

Biyá Ayáli Nobiempiri nechá 1911.

ÉCHI NIRÁLI MILIÁNI ZAPÁTA³

Okwá taráli semárisa, zapatísti ko chótali jásia nápi nakóma ‘á bantélika cho échi Plan Ayáli, nápi rigá onéwaga échi Pláni, échi ‘nátili aníala né wekanátami jú. Jaré ko bichíwi nápi rigá Ransíski Báski Gómisi osála a’li ‘yáala Zapáta.⁴ Jarécho ko aní échi Ransíski, Emíli nápi síkame niíle aminá San Antóni ‘á toóru bilé kópi échi pláni Otíli Montáni aníala, ‘á wajínali pé okwáa échi i’wérali aníala, a’li ko ‘á náuli kú kuwána a miná Moréli nápi rigá kú támima.⁵ Jaré ‘á gatéwi nápi Emíli Báski, Montaño, Baulíni Martíni a’li Anríki Boníya, nápi rigá échi ko osáame niíle riári chimíwaga, ‘á sícholi chimí kuwaní aníala.⁶ Jaré ko aní échi bikyá nakówami pébi machirúami, (Gonsáli Ábili, Salústi Karáski a’li Jiréli Juénti) naréli échi pláni a’li ko ‘á náulali échi Montaño yúa Sitiém-piri 1911.⁷ Jaréchi ko ‘á aní aminá palajóx ayéna cho Sótí, a’li gámi ‘á osáli.⁸ Su’wábaga je’ná aníala, “ma’chímala” nápi rigá aniwá, ‘á ku’wíriwa kípu aníala né risúwala.

³ Citado en Gildardo Magaña, *Emiliano Zapata y el agrarismo en México*, vol. II, México, Editorial Ruta, 2a. ed., 1951, pp. 65-66.

⁴ Ramón Prida, *De la dictadura a la anarquía*, 2a. ed., México, Ediciones Botas, 1958, p. 382.

⁵ Teodoro Hernández, “La verdad sobre el zapatismo”, *Mujeres y Deportes*, 13 de febrero de 1937.

⁶ Francisco Cosío Roberto, “El dragón de dos cabezas. Zapata y Pascual Orozco”, *Mujeres y Deportes*, 6 de marzo de 1937.

⁷ Arturo Figueroa Uriza, *Ciudadanos en armas. Antecedencia y datos para la historia de la Revolución mexicana*, 2 vols., México, B. Costa-Amic, 1960, vol. I, pp. 275-276.

⁸ Por ejemplo, Gates en *World's Work*, abril de 1919, p. 658.

Ayéna cho 'á nirú né bachá zapatista aníala échi pláni osáala gíte, nápi rigá bichíwala a'li nápi 'níwi échi pláni 'á simári né wachínaga nemíala.

Maéra re je'ná aniwáala, zapáta ko ké ga'lárali nápi rigá échi pirióriko Istatáli ko aní kípu sírowala mechá Otúbiri aminá Moréli a'li chimí ristiríti jejeráli 'á níwali bilé najátoala pé bujanániwame bí gíte a'li ko 'á tánali échi Montáño nápi wachináma bilé porokiráma, nápi rigá ikiíroma sapatísti ké chigórame jú. 'nátali 'yárami kípu 'wéala gíte, Montáño a'li 'yúala 'á osále chécho bilé jípiga. Kulí chótachi nobiémpiri mechá, zapáta ko ga'lá e'néli, a'li gayáwali, nólí bé maéli má ké né walelí nápi rigá má ga'lá natúama échi Roble Romígi yúa. Mápi a'lii échi natúali kuwána kú wichíle, zapáta a'li Montáño aminá simíbali gawichí chimí Puebla a'li ko 'á chichípali chimí nolérulachi póbolo Miquetzingo. Chi'ná 'á osáli échi kuwaní aníala. 'nátali ko niile nápi zapáta aníle maéwa gaéna bilé welalí napawítola 'wéala aníala; échi 'nátali né ga'lá ko niile, né o'máwaga échi Montáño gíte. Mápu a'lii guwaníle, zapáta ko 'á su'wába napabúle 'wéala, a'li chimí taá póbolo Ayoxustla 'á leérali échi pláni a'li ko 'á 'machóli. Zapata, kulípi ko, 'á bela simíle aminá sontáli betébala chimí gawichí Moréli Gawírali mulípi Huautla, nápi o'ná bilé páli 'á bujánali weká kópi échi pláni. Échi jónisa ko 'á náuli aminá Mésiko nápi o'ná muchúi bajómali gíte noóchami a'li kípu wa'lúwala nápi atíi chimí capitáli, Gildardo Magaña. Échi ko 'á bela anéle nápi kú su'lanáma échi ra'icháluala Marerísti yúa a'li ko 'á bujánama échi "kuménti 'wé natéami né bachawáriga". Su'wábaga échi eritóri oserúame bujáname metropolitáni, pé boníya bí, échi riário chimíwala, 'á nárale échi Maréri 'ácha oméra bujána osrúame, "ayéna 'á _aníle Maréri ko,_ bujaná rú nápi rigá si'néame machiméa échi lowíame zapáta," jé rigá newáli _ 15 inárachi Risiémpiri mechá né weká bujánali a'li ko pé yáwi suwíbali.⁹

⁹ Magaña. *op. cit.*, pp. 80-83 comentarios y confirmaciones de esta exposición se encuentran en Porfirio Palacios, *Emiliano Zapata. datos biográficos*.

Tabé nasówitami a'li wekawárami, ké káwaga échi ga'láwala kapitalíni, échi raíchali ko ké, "pé tibúkiami" né su'wábaga nápi gíté jú. Né ga'lá machirúame 'á niile naó naku-lwala né machirúame e'nelí zapatísti gíté. Né bacháwala ko; échi nulalí nápi zapáta a'li kípu 'wéala 'á toóli má ké Moréli bí nokalí niíle, ayéna cho ké chimí bi wihtú re'léniga, nólí o'mána gawí Mésiko nirá nápi rigá iwébima échi isélwala jereráli. Échi okwáwala; échi nakówiame ké nijíame bi kayéna kípu póbolo nápi wekáwali gawí, nólí ayéna cho kú cha'piwáame échi asánua 'á wi'nijísa ka kípu 'níwala nirá "chigórame" nápi rigá ga'lá kú nílama, a'li né ga'lá su'wába kú cha'piméa échi gawí jarécho betébali. Échi bakyáwala; 'á ga'lá tibútama échi nakówami marerísti nápi ro'wásali jílfala ké nápi rigá mo'wárami nirá nakówami nólí pé najisáami nirá. Échi naówala; nápi rigá ké jawákima né rasíroga abói nirá, ké jawába le bisirénto nirá tabilé cho silfáme pé tibéli, nólí má sebárisa chimí wa'lúalachí jiwerala. Échi tétili nápi rigá je'ná, ké uché jaré nakówami, pe échi anarcosindicalisti, 'á olásima le échi aniwá, a'li ké cho bukurútima polítki nirá, pé sebáriga bakyá bamí. Échi Pláni Ayáli ko pé nípuúsami niíle échi polítki nirá aminá siurá Mésiko, nápi 'á anííru sontálisi gíté a'li nápi chinátame 'á kú níjííru pé jarépi nirá chimí póbolo gawichí; échi o'mónali nápi rigá niíle échi namúti gíté, nápi rigá isiíle échi Pláni ko pé mo'wibátni échi kemaéstí nápi gawí tárwala niíle.

Né ma'chíame échi kuménti oléala nakówami níwala 'á aniwá échi Pláni Ayáli Tacubáya, échi ku'wírali kantiráto aminá bisirénsya nirá échi Emilio Vaski, rawéwali ro'walí ko jú 31 Otúbiri mechá 1911. Á wilíbe ké ga'láwala bi'nówala, a'li

históricos, México Libro Mex, 1953, pp. 62-63, y *El Plan de Ayala. Sus orígenes y su promulgación*, 3a. ed., México, s/e, 1953, pp. 47-48, 57-61., Serafín M. Robles, "Semblanza del Plan de Ayala" y "El Plan de Ayala. Cómo fue el juramento de este histórico documento", *El Campesino*, enero de 1950 y diciembre de 1954., y Marte R. Gómez, *Las comisiones agrarias del sur*, México Librería de Manuel Porrúa, 1961, pp. 93- 96.

ké sebáriame político Maréri, a'li 'á ga'lawári échi nesérola rijimá Báski nápi aminábima a'li sebárima échi nokáwala né bacháwala 1910. Né ga'láriga cho échi newalíala je'ná nawésali a'li nápi rigá ra'ichálua Tacubáya oláwala betéame échi Pláni Ayáli, a'li ko né échi bí olagá sisyóni échi bí, bilé bachá aniwá we'lebé nirá zapatísti aniwáala gíté né bachá nirá jú artíkuli biléwala. Échi ba'wí pochíala 'á sícho chimí Tacubáya échi ko 'á oláli Baulíni Martíni, nápi ma'chóli chimó pláni rijimá Báski a'li ko 'yúali niíle échi Ayáli yúa. Siné kaáchi, 'á nakulíwali échi wi'nijí Zapáta a'li Montaño yúa a'li ko 'á ikiírali ké ganíala Maréri yúa, nápi aminábi uchéli bi'nói 'níwala, a'li chimí 'á ucháli bilé ra'íchali nápi 'natárima. 'Á maéra re, bilé kópi échi Pláni Tacubáya 'á nawáli chimí kampaménti wihtú re'lénila a'li ko ga'lá niíle wi'nijíwami nirá né kulíami. Chécho bilé oléala nápi e'nelí échi Pláni Ayáli échi ko 'á jarécho oselíwala jú pé partíri liberáli, nápi anísi je'ná porokiráma 1906, né ga'lá natuúrami échi rijórmi aniwá, a'li échi 23 Risiémpiri mechá anirúame 1911, ké ma'chináramia a'li mo'ibátami anarcosindicali anelíami né su'wába mesikáni nápi kú cha'piméa échi wasá a'li échi namúti gaenáala a'li nápi kú né waléma 'á ga'lawári-ga anáre nirá.¹⁰ Weká échi nokiwáala, a'li échi ra'íchali nápi wabé natéami anífiru liberáli, a'li né bachá anirúame sitiémpiri mechá, 'á wekásá bujaní échi Pláni Ayáli. Makói okwása nirá, mapuyérila, 'á bujaní ritiráti lauwala, su'lúwala, nemíala, né léwaga nemíala, laá a'li jawákika, wi'límala ru'lúwaga laá, sinémi rigáachi a'li ké sinéti bujániga échi jaré pláni, nólí be nápi o'ná senibí machiwá ra'íchali partíri liberáli. Jé rigá cho,

¹⁰ Para el manifiesto, véase Ricardo Flores Magón, *Vida y obra. Semilla libertaria*, 3 vols., México, Grupo Cultural Ricardo Flores Magón, 1923, vol. II, pp. 36-45.

Un texto favorito era la obra de Manuel Payno, *Compendio de la historia de México*, 6a. ed, México, Imprenta de F. Díaz de León, 1880. Porfirio Palacios, *Emiliano Zapata*, p. 18, y Joaquín Páez, *El Sol de Puebla*, 2 de abril de 1951.

nacionalisasyóni a'li kú cha'piwá né járisiga niíle nápi rigá pé liberáli bí aniwáala niíle bachá ('á sebáriga naó a'li malí bamí a'li né ga'lawáriga échi sitiémpiri mechá chótarga) a'li ko pé échi bí a'li échi zapatísti aníle né ma'chirága 1911. 'Á chigóchi rigá, échi liberáli 'á neséruli ga'lá ruyéka a'li iwériga cho né gatéwaga ma échi napawíkame né ga'lá nawisúla jawáriga cho a'li anári ku'wíraga a'nagósime a'li abói níwala gaenásia ikiíriwala, zapatista ko pé síchole, nápi a'li Maréri ko oláli kípu plánila a'li ko najátoli né échibi, "ompaliwala" a'li échi "kípu suraráni", échi Ayáli ko 'á simíbali "kíte rijimá yúa". Nólí né ga'láruga cho chimí Pláni Ayáli nápi o'ná chécho jaré ra'íchali uchúwa nápi o'ná wenomí bewárame pé re'lebewami niíle nápi aníle misikáni, nólí nápi échi liberáli newáli abói níwala nirá; wi'límala silíala, najoórala, pé bi'nówala bi, nému nuláamiti, gologérila, pé noocháriame, bóosiwala, ga'lajáriwala a'li gawí mésiko. Chí jónisa ko nápi aní échi Pláni "né wanápu-ga abói najóriwala a'li nulalí" 'á chigóchi néwaga échi porokiráma liberáli 1906 "nakulíwala, najoórali a'li nulalí" nólí ayéna cho járali échi liberáli nápi nokáli newayá né sawegá échi zapatísti ki'yabé rawé, bawí pochítala 'á síchole benelí a'li né ga'lá cho niíle polítki chinátamí pirióriki, regenerasyóni rewéami, nápi Zapata a'li Montaño machíle a'li échi oserúame náulala 'á sebári kapitáli jónisa.

Nólí nápi rigá aníle kípu wekalí gíte a'li 'náitali nirá ké guwaní échi noóchali. Chí re échi aníala baskísti, échi Pláni Ayála ko ké ikiíre bilé aniwá baskísti, nápi rigá maéli weká polítki metropolitáni échirigó rawé. Échi ku'wírali ko 'á niíle Miliáni gíte ¿chí olá ké o'má ikiíriga olále, 'á e'negá, né échi ikísali nirá nápi a'lii né waléli baskísti né síchoala o'má gawí mesiko nakówala nápi riwísima? ¿Chí olá "gawí Moréli kúchualá gíte" ké bilé namúti anfíru Emílio ayéna cho Ransíski? ¿Chí olá jawáiru konséji suprémi nakówiami nápi échi rigó ko échi Emílio sayéala né iwéami niíle Baskwáli Oróski?. A'lí ke ayó su'wábaga laá a'li asújiri échi pláni

ké checho bilé liberáli niíle, échi simírame ‘á achírame niísa riwéli ayéna cho o’chéemi ma échi anarkisinkalísti, échi pláni ko ‘á machíri “Onorúame” ‘á bilépi ‘á “Póbolo” nikúrali chóta nekowala 1910, ‘á ikiíre pé simárame bilé noochame rustiáli a’li échi bi né machié échi rerécho né waná níwala nirá échi póbolo a’li échi pagótame. Pé wanápila ke échi nakósila ‘nárali ‘á rojánika a’li ‘á ma’chirá chimí échi matéri né bajómaka najoórila nápi wajííni buwelí nápi níwama échi natúwala pé échi ralámuli né “machíame nirá” chimí urópi Ruariáni a’li aminá Istáro Uníro atfáchi bisirénto Taft. Chí re 1910 bamí chótali, échi liberáli ko ‘á ikiírale kulíame aniwá né ga’lá achárame nokalí aminá wihtú re’léni nirá; nápi rigá “Gawí a’li Libertári” échi Ayáli ko ‘á tibúle ki’yawala aniwá a’li ko ‘á uchécho bilé uchéle nápi rigá animéa “Rijórima, Libertári, Gawí, Najoóriwala a’li nulalí”.

Échi pláni Ayala né bacháwala niíle, ‘á simírega cho échi jaréchi weká pláni, porokiráma a’li échi aniwá nápi bujaní Mésiko aniwáala. Kípu artíkuli né wabé natéami, mapuyérila, échi usániwala, gicháwala a’li osanaówala, nápi o’ná ra’ícha rijórima gawí gíte, ké wekabé namúti aníame jú échi pláni bacháwala yúa, a’li ‘á bela wekabé uchásia riwéli échi gíte. Né bacháwaga a’li né natéami nirá échi artíkuli osanaówala jú, ‘á chéwaga cho échi kunámika u’mugí gíte a’li échi ba’lagéchuli gíte ma nekowami a’tanáala a’li ké cho ‘níwi jípuala. Tabilé cho níwi échi artíkuli gicháwala, ‘á mu líwaga échi wi’njíame nekowame.

Echiyérila né bacháwala a’li né natéami pláni ‘á bela sebári ki’yá aniwáala jónisa a’li nápi iwébi. ‘á su’wábaga échi pláni nápi jípua pé okwaá nawéami jú ki’yawala Misikáni a’li je’na ko pé butuwí, échi ki’yawala gíte né jiyáwiga cho. Echi pláni san Luísi, mapuyérila, ‘á nirú pé bilépi anirúami alichewala, pé simparali ma, né niíлага uchécho welalíwala échi Pláni nekonákuiliwala Burujilísti aminá joríwala chabé (1871), a’li tu xtepec (1876), nólí, échi Pláni Ayáli ko, ‘á bilé né bachá wi’ni-

jírame Maréri saeráka ‘á bela níwi échi aniwá “né re’léwaga échi síchoala..ké su’wigá nirá échi kórigo 57, né nekonákuli-wala laalá gíte oserúame ayutli jónisa”, nápi rigá cha’piboa échi asentáro ‘níwala wasá, échi “nulalí a’li mapuyérila” pé nulalí niíle, “je’ná ko juárisi uchalí niíle ké sinéti mukúami, teyópachi noóchami níwala nirá, nápi jawásile jawákia échi chakéniwa-me a’li tibútame nápi sinibí ‘á járole chakéna jawária a’li nakiá nokiméa nápi échi aní ‘á kuwána kú u’lú ‘nátali”. Tabilé chí’na plánichi aní nápi ga’lá “kilií járiwame”, a’li ayéna cho “oché-ruame” a’li “si’néame síchoala cho”, échi sebáriwala nápi aní pláni a’li né ga’lá natemátami échi e’teo “wa’lú póbolo peréa-mi” échi chabéwala. Je’ná gíte ko, má guwaníwala ko jú, “pé bukurúkuame échi bi’néli nirá inárowala” bilé póbolo o’má mésikowala, a’li né osá nirá anirúame, né bachá nirá jawáriwa-me échi “buwelí a’li ga’lawárila”, échi ko tabilé bilé rimukíala niíle kulfame Mésiko, nólí pé bilé ‘nátali niíle njírami sinéwi chokichí nápi a’lii wabé níwiame niíle namúti XVI, kú kaya-nárame XVIII síkilo pé gaenásiame gíte, ‘á chéwiatame a’li ‘yá-rame nápi chijánima Humboldt gíte, nápi o’ná sinibí bujáli né inátolechi niíliachi chimí wanápula welalíachi a’li akináana ko ‘á bela wekaná rihpíle cha’pirúa a’li ra’chirátiga rigá sebári-ga wi’límala nirá “nakulíwaga rigá ma” Borijiránaga. Je’ná ko chotáala jú ki’yawala Misikáni busuréala, échi Pláni Ayala ko ‘á chótali bilé chijanáala né iwéami échi e’teo gíte, né ké oméri chécho jaré ‘náta kípu paísi gíte. Échi jaré níwala aniwá ko pé mukúame niíle, tabilé namúti nokéi yé gawí.

Échi kému néwati a’li ké mu natéami retóriki Pláni ‘á bela ké maésika jú newalí Montáño níwala. Benériame pé okwáa natétirame nápi benéli pé oselíchi teérami ‘á gaenárame cho échi benelí jónisa Burujíli Rías níwala, nápi o’ná jípe ‘á né walelí benéria, échi Montáño ko ‘á betáali né wabé okóka ‘á risúa rigá ma, a’li ko ne ga’lá cho amachíki nápi rigá échi bi-chíwaga inárole a’li ko né ganíлага neráli échi chabéwala. Á bela ké maénisa re échi amachíkuala né ga’lá yáwi ma’chí-

nama, cheliéra 'yagá cho échi ojisyáli 'nátali. Je'ná osayé Rías nápi rigá chécho bilé nekúriame nirá nápi rigá ikíle né ga'láriga ripubilikáni, nápi rigá cho né ga'lá échima Mésiko aniwáala. Bachabé ko ináre Hidálgo, pé akináana ko Moréli, wabé akináana ko Juárisi a'li chi jónisa ko ripubilikáni népi nikúrami, a'li né iwéami niráali a'li né ga'lá Juárisi ku'wírami, chérami Burujílio. Né mu bi'néliga nirá, échi chécho bilé ro'walí, nápi riké né aminábi nirá inára nápi rigá échi kulí Habsburgo. Nápi chéwala bisirénti Rías niíle né rojáchami Ramóni Corráli yúa. Nápi wasá nirá machíame ko, nápi rigá Montáño, chimí e'nelí ko né nekówame ke. Pé aminábi ta saerása ka, né repabé machíame nirá kayéni. Chí re né repabé ko aminábi nekúrame nirá kayéna machiwá, né échigá ko Juárisi ké'. Échi komité, bilé siénti bamí sébami omáwali newáami ko échi býa Ayáli, Montáño ko 'á olaárale kípu e'nelí ki'yawala ne'úrali a'li kípu kichíala chigórami gíte, jípuala.

Zapáta ayéna cho áe chabéwala nuláame bacháwala a'li busuréala. Échi benériame a'li chimí benelíachi pirimári anenecuilco anelíachi chí'ná ko niíle nakówami betébali 'á saeráka échi síchoala Ransési a'li zapata ko 'á 'náti échi benelíala nirá ki'yá aniwá. Échi okwá zapata ukumúchali 'á nekóli ransési saeráka né iwériga ripubilikáni ga'láwala chimí Puébila, a'li 'á ochébali né gipúka kípu aniwá. Kulípi nirá kípu ra'icháala, 'á nawési irálki nirá, Moréli a'li Juárisi, kípu póbolo nuláala, a'li né walelí jiyépuala kípu aniwá ba'wí pochítala, échi rewalí gawí níwala gíte, zapáta ko 'á machíle, makúsuala jowáala, píri a'li chú rigámiti nejirápa-la. Échi gíte, pé 'á chirigá cho Montaño gíte, échi Pláni Ayáli ko 'á uchécho bilé gatéwala niíle né póbolo nemíala nirá a'li póbolo yúa cho, nápi rigá échi nemíala né bilépi 'á niíle.

Facsíli a'li si wáala

Pláni Ayáli¹

¹ Pláni Ayáli (edición facsimilar), México, Segob, 1979.

Plan de la Villa de Ayala

Plan Libertador de los hijos del Estado de Morelos, affiliado al ejercito Indulgente que defienden el cumplimiento del Plan de San Luis Potosí con las reformas que ha sido conveniente aumentar en beneficio de la Patria Mexicana.

Los que suscribimos constituidos en junta revolucionaria para sostener y llevar á cabo las promesas que hizo la revolución de 20 de Noviembre de 1910 proximo pasado, declaramos solemnemente ante la faz del mundo arraigado que nos juzga y ante la nación á que pertenecemos y amamos, los principios que hemos formulado para acabar con la tiranía que nos opresionó y redimir á la Patria, de las dictaduras que se nos impusieron las cuales quedan determinadas en el siguiente Plan.

1º Teniendo en cuenta que el pueblo Mexicano acaudillado por Dr. Francisco I. Madero fué á devamar su sangre para reconquistar sus libertades y vindicar sus derechos, principios que juró defender bajo el tema de "Supravio Ejercicio del Poder", ultrojando la fe, la cinta, la justicia y las libertades del pueblo, teniendo en consideracion que ese hombre há que nos referimos al Dr. Francisco I. Madero el mismo que inició la practicada revolución el cual impuso por norma su voluntad e influencia al gobierno provisional del expresidente de la Republica Dr. Dr. Francisco M. de la Barra, por haberle clamado el pueblo su libertad causando con este hecho numerosos derramamientos de sangre, y multiplicadas desgracias á la patria de una manera solapada y ridícula, no teniendo otras miras que satisfacer sus ambiciones personales sus desmedidos, intentos de tiranía y su profundo desprecio al cumplimiento de las leyes existentes, emanadas del inmortal Código de 57 escrito con la sangre de los revolucionarios de Ayutla, teniendo en consideracion que el llamado jefe de la revolución libertadora de Mexico Dr. Francisco I. Madero no llevó á feliz término la revolución que

Pláni Bíya Ayáli

PLÁNI LIBERTARÓRI istáro Moréli a'tanáala 'á síchoame sontálisi surgénti nápi nemí ga'lá sebáriwala échi Pláni San Luís Potosí échi rejórma gíté nápi maéwi ga'lá niíma 'moóruwala ku'wírali je'ná Mésiko.

Échi nápi ta osá bachawáriga échi nekonakulíwala nápi tibúsiba a'li towáame échi aníala nápi oláli nakulíwiala 20 nobiémpiri mechá 1910 nápi chabé simírole, 'á bela ta gatéwi né ga'lá kilí nirá ga'labé chu'wérige o'má wichimóba a'li né binigá cho nápi ramé wi'nijí a'li je'ná gawí másiko nápi o'ná ta peré a'li ta galé, échi bacháwala nápi ta newási gatéwala nápi rigá suwábapa échi waná a'táala nápi tamí rachirási a'li kú kiliíwima je'ná gawí, échi ritarrúra nápi échi bi ta najáto a'li rihpísi welárami nirá échi 'á bilécho Pláni.

1o. 'Á machigá nápi je'ná póbolo Misikáni 'á níwi nejiúrami échi chérami Ransíski Maréri nápi o'má ru'lúwali laá pé bukurúa kípu libertári a'li nápi ruyéma kípu rerécho, né bacháwaga nápi aníli nemíma 'á chéwaga échi "tibúkiame né ga'lá ké osámi welalíala - sufragio efectivo no reelección" nakichíwaga échi bichiwá, nápi ikísi, échi najoórila a'li né ga'lá kiliíwala échi póbolo; 'á níwaga yépi gíté ra'ichálua nápi jú échi rejói chérami Ransíski Maréri, échi bilépi 'á nápi chótali bachawária uchayá ra'íchali nakulíwala, échi gíté mo'wásile nulalí kípu bi'nówala a'li 'á síchoala chimí isélwala pé kilípi Bisirénto simírami je'ná Ripúbiliki Lisensyári chérami Ransíski L. de la Barra nápi nemíle póbolo gíté kípu libertaróri 'á olagá we'lebé ru'lúwala laá a'li weká napabúa tarárame né karú rewegá gawí mésiko, sinémi 'á ékika a'li chijúnirame a'li ké níwaga ché jaré e'nelí nápi ga'lárima kípu buwelí bi'nówala échi téitali kenéwati a'li né re'léwaga kípu sí bakíala échi sebárla nulalí échi 'á bijíwala, né chéwaga rigá échi ké mukíuwala kórigi 57 laá gíté oserúame échi nekonakulíwame Ayutla; 'á níwaga échi síchoala: échi rewalí wa'lúwala ribolusyonári libertaróri je'ná Mésiko chérami Ransíski Maréri nápi ké ganíлага sebárali nekonakulíwala nápi né ganíлага chótali

gloriosamente inicio con el apoyo de Dios y del pueblo,
que dejó en pie la autoridad de poderes gubernati-
vos y elementos entrompidos de operacion del Gobierno
dictatorial de Porfirio Diaz, quién no solo ni pudieron ser
en manera alguna la última representación de la
soberanía nacional, y que por ser ^{los} adversarios ~~nuestros~~
~~nuestros~~ y de los principios que hasta hoy defendí-
mos catalogando el malo uso del Poder y abiriendo
nuevas heridas al seno de la Patria para darle a be-
ber su propia sangre, teniendo en consideración que
el supradicho Sr. Francisco I. Madero, actual presidente
de la República trató de claudicar del cumplimiento
de las promesas que hizo a la nación en el Plan de
San Luis Potosí, sonando las ciudades promesas a
los convenios de Ciudad Juárez ya nullificando para
quien lo matando a los elementos revolucionarios que
le ayudaron a que ganara para el alto puesto de Pres-
idente de la República por medio de sus falsas pro-
mises y numerosas troneras e intrigo a la Alcaldía
teniendo en consideración que en tantas veces rege-
tido don Francisco I. Madero a tratado de ocultar
con la fuerza bruta de las bayonetas y de ahogar
en sangre a los pueblos que le pidieron, solicitaron, exi-
gieron el cumplimiento de sus promesas en la revolución,
llamandolos bandidos y rebeldes, ordenando d'una
guerra de exterminio sin conceder ni olorgar ninguna
de las garantías que prescriben la razón, la justicia
y la ley. Teniendo en consideración que el Presidente de
la República Sr. don Francisco I. Madero a hechic del
Supagio Electivo una sanguinaria burla al pueblo, ha
insinuando contra la voluntad del mismo pueblo en la
vice presidencia de la república al Dr. José María Pino
Suárez, traí a los gobernadores de los Estados designa-
dos por él, como si llamado General Ambrosio Muñoz
verdugo y tirano del pueblo de Morelos, y así entiendo en
contradicción cuando con el partido elección hacenda-
dos feudales, y casiques, opositores enemigos de la revolu-
ción proclamada por el a fin de forjar nuevas cade-

Onorúame ku'wírali gíté a'li póblo né iwéami cho yúa, nápi rigá né wichí nirá rewéli 'á su'wábaga 'wéala isélwala a'li namúti gasináwala cho silíame ra'chináwala gíté nápi rigá chérami Burujíli Rías gite né wi'libé siliíle je'ná Mésiko, nápi rigá ké a'li ké niisa re nápi rigá ké wachiní né si'némala je'ná Mesikáni, a'li nápi rigá ta saerámi jú tamujé kíté sinéwi chotáala a'li nápi ta 'á bijí járo nasuláfasia nápi rigá 'á risúa olowá je'ná paísi, a'li chécho jaré kuliáme ipúa échi o'mónali, nápi rigá pé bi'nói ta kú bajíri kíté laalá; 'á níwika cho nápi síchóle: échi nápi aníle chérami Ransísko Maréro, 'á bijíwala Bisirénto je'ná Mésiko 'á bela né bachawárina aní échi sebárale nápi isiíle je'ná mésiko échi Pláni San Luís Potosí gíté. 'á ga'lawária cho échi bachá anirúame a'li natuwarame Surá Juárisi wanápirame, najaátoga a'li ko'wísirame cho échi nekonákulila nápi ku'wírali rikíba a'li nápi sebáma repabé bisirénsyachi je'ná mésiko, pé ékika ra'íchaga nápi o'ná nawési a'li né weká namúti aníle je'ná Mésiko gíté; a'li 'á níwaga cho yépi gíté animéa a'li nápi wekásá aníru chérami Ransíski Maréro nirá, nápi wekabé namúti 'á ékanali échi jiwéala sontáli gíté nápi rigá échi póbolo majáma a'li nápi rigá laá gíté si'lináma échi póbolo nápi namúti tása aní, a'li nápi né i'wérue aní nápi sebárima nápi aníle nekósi-ga chigórame, nekówame ané a'li 'á síchóla cho chimí nakólachi nápi chirigá suwiméa a'li ké namúti bilé tibúala 'níwaga nápi o'ná ucháma oserúame píri gíté échi najoórali a'li nulalí; 'á níwaga yépi gíté ra'ícha, échi Bisirénto je'ná Mésiko chérami Ransíski Maréro nápi uchá échi ra'íchali Sufragio Efectivo né gawéliga rigá a'li laáwaga ma échi póbolo, 'á ucwegá nápi échi aní bí, 'á rewegá nápi póbolo 'náta ko échi okwáwala bisirénti je'ná Mésiko échi Lic. José María Pino Suárez a'li iséligame o'má Istáro je'ná paísi nápi échi nuleéli, nápi rigá échi Niráli Ambrosio Figueroa Verdugo a'li kéne a'láwamiti chimí póbolo Moréli,

mas y de seguir el molde de una nueva dictadura, mas opresiva y mas terrible que la de Porfirio Diaz, pues ha sido claro y patente que ha ultrajado la soberanía de los Estados consultando las leyes sin ningun respeto a los intereses, como ha suscrito en el Estado de Morelos y otros, conduciendolos a la mas orroiosa arraigada que registra la historia contemporánea por estas consideraciones declaradas al sucesor Francisco I.

Madero insiste para realizar las promesas de la revolución de que fue autor, encaracolando gobernante por no tener ningún respeto a la ley y a la justicia de los pueblos y trabajos de la Patria, por instarla a unir y juntar humillando a los mexicanos que desean sus libertades, sorprendiendo a los científicos, hacendados y casas que nos eran vizcianas, y de lo que comienza a mover la continuidad de la revolución, iniciada por él hasta conseguir el derrocamiento de los poderes dictatoriales que existen.

2º Se destaca y es el jefe de la revolución al caudillo Francisco I. Madero y como presidente de la República por las razones que a continuación expresan, probando el derrocamiento de este funcionario.

3º Se reconoce como jefe de la Revolución licenciado al Ilustre General Pascual Orozco, 2º del Caudillo Dr. Francisco I. Madero, y en caso que no acepte este delicado puesto, se le considera como jefe de la revolución al Ciudadano General Emiliano Zapata.

4º La junta Revolucionaria del Estado de Morelos manifiesta a la nación la forma y proyecto que hace suyo el Plan de San Luis Potosí don las adiciones que a continuación se expresan en beneficio de los pueblos oprimidos, y si hace de ejemplar de los principios, se defiende hasta vencer o morir.

5º La junta Revolucionaria del Estado de Morelos no admitirá transacciones ni compromisos políticos, hasta no conseguir el derrocamiento de los elementos dictatoriales de Porfirio Diaz y Dr. Francisco I. Madero, pues la nación está cansada

a'li né chirigá mo'íá né si'winátoga bowé 'á chilíwaga cho échi partíri sintíjiki asentáro gíte a'li né chitíwaka a'li nakichíwaga cho échi chigómiame gíte nekonákulisila échi gíte bela kú taa, nápi ché kulíame newáma kologá a'li najátuame échi bilépi acháala kulíame silíala né rasíroga bi'nówaga a'li né chátiga échi chérami Burujíli Rías gíte; nólí né ga'láruga ma a'li né échiga nápi bachawári échi si'nemala Istáro, 'á nárega échi nulalí ké namúti riwiíga échi járowala a'li échi bi'nówaga nápi rigá ikíle aminá Istáro Moréli a'li 'á jaréana cho, né neséroga ma échi ké 'né a'labéala anarkí nápi ro'wásiwa échi jípi aníala, je'ná gíte aníala 'á gatéwa échi Ransíski Maréri ani-wáala ké ma'chiráame cho nápi newá a'li nápi aníle nekonákuliwala a'li nápi bachawárole olayá, ké sebáriga cho isélwa nápi rigá ké namúti riwiíle échi nulalí a'li échi najoóriwala póbolo a'li si'wináta olaáme paísí né leewaga a'li ra'néka 'á kichíka cho misikáni nápi ga'lá ganíliga sírinoli, bichíwaga cho échi sentíjiki, asentáro ma a'li kilípi chigósiame nápi pé riyókisi noochári ralámuli, a'li jípi jónisa chotába nekonákuliwa, né chótaga nápi iyéni sí retewá échi ne'úbalí jiwéala nápi wi'libé nirá isélwala.

2o. Ké machiwá nápi né wa'lúala nirá jú nekonákuliwa suraráni Ransíski Maréri a'li nápi rigá Bisirénto je'ná Mésiko nápi rigá échi bachá aniwá gíte, 'á na'minásiga i'síi je'ná nulaáme.

3o. 'Á machiwá nápi rigá wa'lúala nekonákuliwala nirá ináre ko Libertaróri ga'labéwala Iniráli Baskwáli Oróski 2º nekówami chérami Ransíski Maréri yúa a'li ké nejeyása ka échi nulaáme nirá 'á machirúame niíma wa'lúwala nekonákuliwala chérami Iniráli Miliani Zapáti.

4o. Échi napawíkiala nekonákuliwala chimí Istári Moréli 'á bela aní je'ná Mésiko né ga'lá aniwáala: nápi abói níwala gayéni échi Pláni San Luísi Potosí né uchéweaga nápi aminábi échi aniwá ku'wírala risú olalíwala a'li 'á gaenáma né bachá tibútala nápi nemíma me'tagá a'li 'á suwísaga cho.

5o. Échi napawíkiala nekonákuliwala chimí Istári Moréli ké nakiíma nápi chigómima a'li si'winá gaénala polítiki né sebáriga cho échi na'mináwala échi wi'libé isélwala nápi rigá ikíle Burujíli Rías a'li chérami Ransíski Maréri a'li je'ná Mésiko má risíame jú échi e'teo

de hombres falaces y traidores que hacen promesas de libertad, pero que llegando al poder, se olvidan de ellas y se constituyen en tiranos.

6º Como parte adicional del Plan que invocamos, hacemos constar que los bienos, montes y aguas que hayan suscrito los hacendados tientos o caudillos a la sombra de la tiranía y de la justicia actual, entraran en posesión de estos bienes sin muebles desde luego, los pueblos ó los ciudadanos que tengan sus títulos correspondientes de esos propietarios, de las cuales han sido despojados por la mala fe de nuestros enemigos, manteniendo si todo trámite con las armas, en la mano la mencionada posesión y los usurpadores que se consideren en derecho a ellos, les deducirán ante tribunales especiales que establecerán al triunfo de la Revolución.

7º En virtud de que la inmensa mayoría de los pueblos y ciudadanos Mexicanos, no son mas dueños que los señores que sigan, sufriendo los horrores de la miseria sin poder mejorar su condición social ni poder dedicarse á la industria ó la agricultura por estar ya ocupados en unas cuantas manos las tierras, montes y agua, por esta causa se expropiarán previa indemnización la tercera parte de los monopolios de los propietarios de ellos, a fin de que los pueblos y ciudadanos de Mexico, obtengan ejidos, colonias, fondo legales para pueblos ó campos de sembradura ó de trabajo y se mejore en todo y para todo la falta de prosperidad y bienestar de los Mexicanos.

8º Los hacendados, científicos, ó casiques que se opongan directa ó indirectamente al presente Plan, sentenciarán sus bienes y las dos terceras partes que á ellos les correspondan, se destinaran para indemnizaciones de guerra, pensiones de viudas y huérfanos de las víctimas que sucumban en la lucha del presente plan.

9º Para ajustar los procedimientos respecto a los bienes antes mencionados, se aplicarán las

ékila a'li pé aminá wi'nijíame nápi a'lii newá échi aniwá libertaróri, nápi a'lii sébi chimí wa'lúwalachi, pé aminá wekáwi échi gíté ko, a'li pé tiráni kayéni.

60. Nápi rigá aminácho sícho échi Pláni nápi ta táni a'li nápi ta natéame nirá échi wasá, gawichí a'li ba'wí nápi tamí chigómali échi asentáro sintíjiki ayéna cho échi ékika chigómiami nému kálaamiti ra'chináwala a'li échi jípi najoórala; 'á mo'iméa chimí mochíwala je'ná ga'láwala jé rigá, échi póbolo a'li suraráni nápi níwi échi rewalá gawí, nólí 'á bela bujanárame jú, tabilé ga'láwaga échi ra'chináwame gíté 'á neséroga né wekabúka a'li atérika nápi chimí muchísimi, a'li chigórami cho nápi niíle échi níwala ka rerecho échi jaré níwala, 'á wajináma tribunáli jónisa nápi machíame jú, a'li nápi wilibásima échi ne'úrali nakonákuliwala.

70. échi síchoala né wi'libé ipó a'li né si'néami póbolo a'li suraráni misikáni, échi ju ko né 'níwiamé ko yé gawí nápi ta re'kéka járo, a'lí ko 'á risúa rigá járo ké oméra cho ga'lawária échi napawítola peréala a'li tabilé cho oméro noócha bilé rustryachi a'li échi echagá go'ámi, pé échi cháti anérame nirá gíté a'li pé jarépi bi jú nápi wasá, gawichí a'li ba'wí gíté, échi níwala gaenáma, pé kilípi ruwigá natétuala pé bikinátami rojaní nirá nápi galería, échi jiwéami nirá nápi 'níwiamí jú né wanáptami gawí, nápi rigá échi póbolo ko a'li suraráni je'ná mésiko, pé Ijíro 'níwama, kolóni ma, wanápuli nirá cho 'á chéwiame cho nulalí nápi né waléma póbolo ayéna cho chimí epó nápi o'ná ichibóa wasá newagá a'li ko 'á ga'lawáribo si'néami nirá a'li si'néami nápi ikí né walé buwelí a'li ga'lá ganfílala misikáni.

80. Échi asentáro, sintíjiki, ayéna cho ékika chogóame abóni né chimí simíbiga anisá re a'li ayéna cho pé jaré nósika échi jípila Pláni, 'á o'má mésiko nirá oláma ro'wayá kípu a'láwala a'li 'á sebáriga cho okwá bokyáwaga napawíkame nápi échi 'níwala jú, 'á nijírame niíma échi kú natétiwala nakówala gíté, ké u'kunéami natétiwala a'li kúchi ba'lakéchuli kúchi nápi suwísimi je'ná nakósila gíté nápi nöká jípi.

90. Nápi ga'lá sebáribo échi najátoala nápi ga'láwala gíté aníiru, 'á bela olásibo are échi nulalí kebo'tániwala a'li o'má gawí mésiko nirá 'á échi rigá welása ka;

leyes de desamortización y nacionalización seguirá
convenga; puede servir de norma y ejemplo la, pue-
tas en vigor por el inmortal Juárez, de los bienes ecle-
siásticos que escarnecieron a los despotas y conserva-
dores, que en todo tiempo han pretendido el sometimiento
el ignominioso de la opresión y del reñoso.

10º Los jefes militares, insurgentes de la República,
que se lebantaron con las armas en la mano a la voz
de Dr Francisco I. Madero para defendere el Plan de
San Luis Potosí y que ahora se opongan con fuerza
armada al presente plan, se juzgarán traidores
a la causa que defendieron y a la Patria, puesto que en
la actualidad muchos de ellos por complicito a los
tiranos, soñan sueldo de monedas, el orzobezho ó
soborno estare derramando la sangre de sus herma-
nos que reclaman el cumplimiento de las prome-
sas que hizo a la nación Dr Francisco I. Madero.

11º Los gastos de guerra serán tomados conforme a
lo que prescribe el artículo XI del Plan de San Luis
Potosí, y todos los procedimientos implicados en
la Revolución que emprendemos, serán conforme
a las instrucciones más o menos que determinó el men-
cionado Plan.

12º Una vez triunfante la revolución que hemos
llevado a la vía de la realidad, una junta de los prin-
cipales jefes revolucionarios de los diferentes estados
nombren y designen un presidente interino
de la República quien convocarán a elecciones, para la
nueva formación del congreso de la Unión, y éste a
la vez convocará a elecciones para la organización de
los demás poderes Federales.

13º Los principales jefes revolucionarios de cada es-
tado en su nombre designarán los Gobernadores provisio-
nals del Estado a que correspondan, y que cada goberna-
dor convocará a elecciones para la devida organiza-
ción de los poderes públicos, con el objeto de efectuar con
signas formadas que autorizan la elección de los
pueblos, como la tan conocida consigna de Ambrocio

á né walésua ka ga'lawárla nulalí a'li mapuyérila má uchúwi jípe échi ké mukúami Juárisi ucháala, échi ga'láwala re'obáwame nápi ékali échi ra'chináwame a'li tibúame, nápi sinibí 'á chirigá najátole jarécho 'nátale nijísia a'li wekabúsia bulelí ra'chiráwala a'li kú ro'wináwala.

10o. Échi 'wéala sontálisi surjénti je'ná gawí mésiko nápi jásali né atéka ayéna cho anigá échi aníala Chérami Ransíski Maréri nápi rigá nemíma échi Pláni San Luísi Potosí gíte a'li jípe ko 'á anisá re né iwéami nápi rigá má atéruli jípi Pláni, 'á muchuwábi-bo alé échi pé wi'niójísiami nápi rigá 'á ga'lá nemíle gawí mésiko, nápi rigá jípi ko 'á weká cho échi 'á iwérali 'yáa échi aníala, pé bilé makóchi gíte wenomí ayéna cho nápi rigá síchole natétuala nápi a'líi laá ru'lúwale kípu retémali nápi kú tái échi sebárala, aníala nápi oláli je'ná gawí Mésiko chérami Ransíski Maréri.

11o. Échi nakówala suwábala ko 'á machirúame niíma le nápi chú rigá osísiwa échi artíkuli XI Pláni San Luis Potosí a'li su'wabá nápi ikísi noóchali échi nekonákuliwala nápi o'ná ta cha'písi 'á bela niísa re nápi rigá aní ruyelí né bi'nóiga a'li nápi rigá aní échi Pláni.

12o. Má ne'úbisa échi nekonákuliwala nápi ta olási échi bowe né ma'chiráka, bilé napawíkiala né bacháwaga échi 'wéala nekonákuliwame 'á wekanátame Istáro 'á weláma a'li nuléma bilé bisirénti pé télibi je'ná gawí mésiko nápi bajurésima échi jawálila nápi o'ná kulíame jawáliame jú chimí konkirisichi Napawítola, je'ná ko ayéna cho bajurétama échi cha'piwá, nápi échi napawíka-me 'á jarécho 'wéala jiwerála jereráli.

13o. Né bacháwariga échi 'wéala nekonákuliwame né ibíli Istáro 'á nulérami niíma échi Isélwala pé téliwala chimí Istáro nápi niísa re, a'li má kayanásá échi noóchame 'á bela bajurétama échi cha'piwá nápi rigá jú napawítola échi iwéala o'máwala, né namútiga, nápi ké chakéniga nulérami niíma a'li né i'wérala cho, nápi aniwá échi aníala póbolo, nápi rigá cho né machirúame échi amíwala Ambrósi

Piqueros en el Estado de Morelos y otras que nos conducen al precipicio de conflictos sanguinarios sostenidos por el capricho del dictador Madero y el círculo de cíentíficos y hacendados que lo han sujetado.

14º Si el Presidente Madero y demás elementos dictadurales, del actual y antiguo régimen quieren evitar inmensas desgracias que afligen a la Patria; que hagan inmediata la renuncia de los puestos que ocupan y con ese, en algo retarán las graves heridas que un aviso al seno de la Patria; pues que de no hacerlo así, sobre sus cabezas caerá la sangre derramada de nuestros hermanos.

15º Mexicanos: considerad que la astucia y la mala fe de un hombre está secundando sangre de una manera escandalosa por ser invocar venganza, considerad que su sistema de gobierno está a garrotando a la Patria y fodiendo con la fuerza ésta de las balonetas, nubes de insubordinación, y así como nuestras armas las levantamos para elevarnos poder ahora las levantemos contra él por fatiga; a sus compromisos con el pueblo Mexicano y haber traicionado la revolución iniciada por él; nosotros personas leales somos partidarios de los principios y modo de los hombres.

Pueblo Mexicano: apoyad con las armas en la mano este Plan y habéis la prosperidad y bienestar de la Patria.

Justicia y Ley
Ayala Morelos 25 de 1911

General Francisco M. Mendoza
General Milian Ruiz

General J. Morales

Gral. José F. Ruiz

Gral. Eugenio Tapia

Fijerói chimí Istáro Moréli a'li jarécho nápi neséro chimí bakówala-chi nakichíwala a'li né leéruga 'á chéwaga cho échi pé chaniwáala Maréri gíté a'li chimí sitúliala sintíjiki a'li asentáro nápi 'natároli.

14o. Chí re échi bisirénto Maréri a'li jarécho wi'límala jáwali silía jípala, a'li chabéwal nulalí 'á bela nakí tibúma né wa'lubé nirá nápi cháti nokáli échi abói je'ná gawí mésiko; né jiyáwiga niisa re kú rewelí échi wilíala nápi o'ná ahtií noócha, a'li échi gíté, á bela welábima nápi risúa rigá rewéle je'ná gawí mésiko; ké chirigá olás ka, kípu bacháwala 'á wichiméa le, né chijánaka laá kíte rijimá lalá gíté.

15o. Sí'néami Misikáni: 'á niílipo nápi échi benelí a'li ké a'láwala bichíwala nápi échi rejói laá chijána chukú né chá rigá, pé ké omérame ká bi'nói ga'lá silía, 'á niílibo cho, nápi échi isélwala ko pé okótia chukú yé gawí másiko, a'li né iwéami cho re'késiga échi baonéti tamojé istitusyónala gíté; a'li nápi rigá tamojé atáala cho ta kayágwaga ta járo, jípi ko kú ta saeráka noká, pé ké sebárla gíté nápi aníle chimí póbolo misikáni a'li nápi ta pé kú wi'nijíle abói nirá nekonákuliwala échi chotáala gíté: ké ta e'teowala jú, pé ta partírla jú chokichí jónisa a'li ké tamojé e'teo gíté.

Póbolo misikáni: ku'wíriga atá gíté a'li 'á mutúka cho je'ná Pláni a'li ko 'á gaenáma buwelí a'li ga'láwala je'ná gawí mésiko.

Najoórali a'li nulalí
Ayala, Nobiémpiri 28 a'li 1911 bamí

Iniráli
EMILIANO ZAPATA
Iniráli
JESÚS MORALES
Iniráli
JOSÉ T. RUIZ

FRANCISCO MENDOZA
Iniráli
O. E. MONTAÑO
Iniráli
EUFEMIO ZAPATA

+ General Próculo Capistrán.

Coronel Enigdio L. Marmolejo Coronel
Capitano Manuel Fernández Piquinto Gallo

Capitan
Rose Chinn

Captain
Amherst's Lodge -

*Capitan
Solinar - Etoma*

Capit. José Villanueva

Capitan
Porfirio Casarez

*Sapientia
Rutherford Judson*

Capitan T.
Edison Hoxie

*Capitan
Arturo Freo*

Capitan
Agustín Díaz

Colonel
Samuel Segars

Castaño
Pedro Martínez Roquetero

Capitan
Margarito Banachas

Bapitan

Teofilo Gabino

Catulam

Felicie Sorres

— 1 —

Capitan

Sinuos cebare

Verde p. Aug.

Leopitan.

Abelino Soto

Leptothrix

—

*S. P. Draper
S. P. Draper*

Captain
José de la Carrillo

Iniráli
PRÓCULO CAPISTRÁN

Coronel	Coronel
EMIGDIO L. MARMOLEJO	PIOQUINTO GALIS
Capitan	Capitan
MANUEL HERNANDEZ	AMBROSIO LÓPEZ
Capitan	Capitan
JOSE PINEDA	JOSE VILLANUEVA
Capitan	Capitan
APOLINAR ADORNO	ANTONIO GUTIERREZ
Capitan	Capitan
PORFIRIO CASAREZ	ARTURO PEREZ
Capitán	Coronel
ODILÓN NERI	MANUEL VERGARA
Capitán	Capitan
AGUSTÍN ORTIZ	CATARINO VERGARA
Capitan	Capitan 2º
PEDRO VALVUENA	SERAFIN RIVERA
HUERTERO	Coronel
Capitan	SANTIAGO AGUILAR
MARGARITO CAMACHO	Secretario
Capitan	F. FRANCO
TEOFILO GALINDO	Capitán
Capitán	JOSÉ M^ A CARRILLO
FELIPE TORRES	
Capitán	
SIMON GEBARA	
Capitan	
ABELINO CORTES	

Capi^tan

Jes^{us} Escamilla

El coronel

Julio Tapia

El coronel Clotilde Soto

El capitan Florentino Moreno

El Capitan Camilo Sanchez

El Capitan Juan Estevos

El Capitan Francisco Mercado

El Capitan Pedro Guzman

El Capitan Melchor Rodriguez

Capitan 1º Gregorio Garcia

Quitado el dia ochavo de Enero de 1912 á los zapatistas capitaneados por "El Tuerto Morales", Pr^{ec}ulio Capristán y Francisco Mendoza, que estavan posecionados del Pueblo de Tejalpa- Acultlán, Pue.

Los zapatistas eran poco mas de 600 hombres y los defensores del Gobierno, á mis órdenes, fueron 120 hombres del 1º Cuerpo Rural.

Los zapatistas tuvieron: 19 muertos en combate y 4 fusilados, entre los 22 prisioneros que les tomé. Mandé fusilar á estos 4 hombres, por haber incendiado varias casa de comercio, en Tehuitzingo, entre ellas, la de Don Margarito Garcia que se negó á darles \$100,000 que le exigian.

El parte dado á la Secretaria de Guerra fué hecho por el Sr. Gral. Don

Rafael Egúia Liz, á quien entregué un gran botín de guerra quitado á los bando^s del Sr. *[Signature]*

Capitan
JESUS ESCAMILLA

El coronel
JULIO TAPIA

El coronel CLOTILDE SOSA

El capitan FLORENTINO OSORIO

El Capitan CAMERINO MENCHACA

El capitan 1º JUAN ESTEVES

El Capitan FRANCISCO MERCADO

El Capitan SOTERO GUZMAN

El Capitan MELESIO RODRÍGUEZ

Capitan 1º GREGORIO GARCÍA

‘éerami 8 rawé inárachi inéri mechá 1912, né kapitániga échi zapatísti pé bilétpi busíriga Morálisi”, Proculo Capistran a’li Ransíski Mendoza nápi póbolo gíte muchíle aminá Tejalpan – Acatlan, Puebla.

Échi zapatísti pé usáni siento aminácho ‘á niíle a’li nemíame cho isélwala yúa, kíne nulalí jónisa ko ‘á niíle 120 e’teo échi siné makói usániwala 16º gawichí nirá jumame.

Échi zapatísti ko ‘á nívale: nápi ko’wíiru 19 e’teo chimí nakówachi a’li naó ko né ma’chiná jáwaga ko’wíiru a’li 22 mo’wáriga mu-chuwami yúa nápi ne cha’píle. Ayéna cho ne nuléle échi naó né ma’chiná jáwaga ko’wíinala, nápi rigá wekaná ariáchi na’eli ko’wáame ralinéliwachi, nápi rigá aminá Tehuitzingo a’li ‘á uchécho jaréana. Échi chérami Margarito Karisí ‘á iniéli nijía pé “bilé siento - 100.00” nápi né i’wéralli tánili.

Échi jaré nijírsami aminá Sikiritaríí nekówala ‘á bela gaénali échi chérami. Iniráli. Rapéli Eguia Liz, nápi ne ‘yaále né wa’lú chiwáwala nekewala ‘á egá cho wihtú re’léni peréami chigórami.

[AGUSTÍN DEL POZO]

Nejiúrali aminá benelíachi toóala

Rubéni Amaróri Samóri

Je'ná sisyóni 'á bela níwe bilé nejiúrami oserúame nápi o'ná nemí ku'wíroma ga'lá inámitia je'ná ra'íchali a'li nápi rigá mu né waléma chimí benelíachi. Je'ná ko 'á bela benériame nirá e'nérami jú a'li né bacháwaga cho échi benelí a'li nasípa repabewala cho, a'li tamojé aníala ko 'á bela né bi'nówaga nirá niísa re nápi cha'piméa échi ra'íchali.

NÉ BACHÁ TÉSALA

Bachá ruyelíwala

Napawíka leériwame échi jaré oserúame nápi rigá machibóoa chú rigá ikíle je'ná Mésiko nápi a'lií osíru échi Pláni Ayáli.

Échi Pláni Ayáli ko bilé kuménto jú nápi osíru pé akináana nápi a'lii chérami Ransíski Maréri asíbali bisirénti nirá Nobiémpiri mechá 1911 bamí. Bilé bamí bachácho, Maréri ko 'á bajuréli su'wába Misikáni nápi até jásima 'á saeráka cho chérami Burujíli Rías, Bisirénti kaáchi bijí a'li nápi siliile je'ná paísi 1884 bamí jónisa.

Chabé bamí 1910 Maréri ko 'á saeráli chérami Rías bisirénti nirá. Échi iséligami ko 'á bela aníle nápi ne'úrali échi chérami Rías, nólí Maréri ko pé 'éta asáli né kulí bajurékiachi échi welalí nirá, 'á bela chigórami nirá wi'nijíle né jawá-

liachi a'li ko 'á bela anigá rihpíle aregá ne su'wábima échi chérami Rías nuláala né atériga échi ralámuli. Échi bela ko niíle né bachá chotáala ko nakówala je'ná Mésiko.

Wekabé míli misikáni 'á bela simíbali nápi o'ná Maréri bajuréli, chimí nápi síichole pé kampisíni niíle aminá Istáro Moréli peréame, nápi má wi'libé bamí jároli wasá ku tania échi bisirénti, nápi rigá 'eérami cho niíle échi asentáro gíte, échi bilé nápi né iwéami niíle a'li nekósiamé échi ko niíle Miliáni Zapáti.

Maréri ko 'á bela rihpíli né ga'lá e'néma ruá échi wasá chigómitami ralámuli a'li je'ná 'nátali gíte, zapata ko 'á nikúruma rú nápi rigá sícho saeráma échi Rías.

Échi nekósila ko 'á bachawároli échi Maréri a'li ko 'á oméali cho nápi échi Burujíli Rías kú ma'chináma mayó mechá 1911. Échi ko aminá ma'chinali jéni paísi jónisa a'li akináana ko 'á bela asáli bilécho bisirénti pé téliwala nápi sí jónisa má newáatu bajuréala iséligame jawáala. Échi ralámuli aminá Moréli peréami 'á bijpi atéa jároli nápi riga kechó sebárali échi aniwá nápi aníle chérami Maréri nápi rigá kú 'yárame niíma échi wasá ralámuli.

Échi birénti pé téliwala pé bela jawákiame neráli échi zapatísti a'li ko pé aminá sontáli yúa saeráli. Je'ná gíte 'á bela Maréri méli pa bisirénti nirá a'li ko 'á sébali pa chimí bisirés-yachi Nobiémpiri mechá 1911.

Chíri niíle échi ralámuli moréli peréami 'nátali nápi Rasísiki Maréri sebáma bisirénti nirá? Pé Pláni Ayáli gíte 'á bilé rukelí je'ná ra'íchali gíte.

Aniwá échi né walelí oserúame

1. Chijanáliame échi Pláni Ayáli. Chabé 1910 bamí ké wekabé niíle je'ná paísi nápi machíame niíle leería a'li osa-

yá ma. Chí jónisa, ¿chú irgá machíle nápi aníame jú échi Pláni Ayáli?

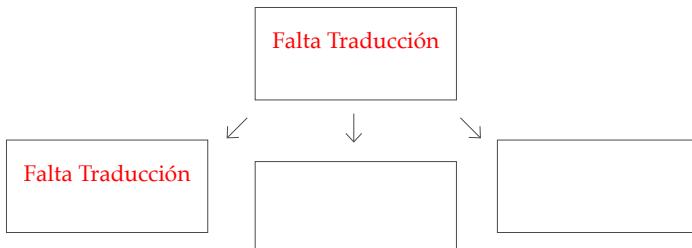
2. Welá bilé 'yúala nápi leéríma échi Pláni Ayáli a'li échi jaré ko pé kipuúma.
3. 'natáa échi a'lií jónisa nápi bilé e'teo ayéna cho weká ralámuli 'á leéráli je'ná kuménti ¿á tumu maé nápi chilíwi chimí nápi o'ná ahtií leériami a'li nápi wekásá kipuúrami niíma échi ra'íchali a'li 'nátali? ¿á tumu maé né ga'lá su'wábaga kuménti leériwa a'li échi ralámuli ko kú ra'íche píri gipuúla a'li inámala? Né walá échi ralámuli nápi kipuú ko ké oméro oselíchi ro'wayá échi ra'íchale.
4. Ga'lá e'nébo échi oserúame ra'íchali nápi uchúwi chimí Pláni Ayáli. Né bacháwala párajo 'á leériwa nápi échi Pláni ko "Istáro Moréli peréami a'tanáala 'níwala jú nápi né oselíchi ro'wára uchúwi sontálisi nirá". Pé 'nataá yépi ka napawíkame nirá aniwá échi "Istaro Moréli a'tanaáala nirá" a'li "sontálisi Surgénti".
5. Pé jaré nawisílipo nápi chécho wekásá leéríma échi artíkuli biléwala a'li okwáwala a'li bawerába kámi rigá simírola échi bisirénto Maréri. ¿píri 'nátali 'níwala échi zapatísti Maréri gíte nápi a'lii osáli échi Pláni Ayáli?. ¿chú aniwá échi gíte? Ácha bilépi 'nátala níwala échi zapatísti Maréri yúa, ácha nakulíwala échi 'nátali? Nakulíwasa ka échi 'nátali, ¿píri gíte ikíla maéwa? Á tumu newása re bilé sitogéami nápi íri chukú je'ná.

Nápi rigá	Nápi rigá	Píri gíte
Nápi tumu rigá 'náta échi Maréri gíte nápi a'lii osáli échi Pláni Ayáli	Nápi rigá 'nátali, nápi a'lii chótali nekówala nirá	Chú rigámiti nakulíwala échi 'nátali

6. Anawárisi napawíka échi sitigéachi uchúwami jónisa a'li ko 'á bilépi nirá gaenási sitogéami chimí pisarónichi jónisa.

- Ibíli nirá napawíkame wekása leérisi échi artíkuli 6°. ‘natábo nápi rigá ta ju ralámuli Moréami: píri gíte ta né waléba échi artíkuli 6°. Pláni Ayáli? Ibíli napawíkame nirá ‘á ‘natábo échi rukelí a’li aniwáala a’li ko ‘á bilé welába nápi o’ná napawíkiachi animéa busuré échi napawi-ka ‘nátili échi artíkuli 6° gíte. ‘á bela síchibo chimí nápi ra’ichália “ ‘á gatúi échi artíkuli 6°. Je’ná Pláni píri gíte...”.
- Échi Pláni Ayáli ko ‘á bela wekanátami aní chú rigá kú cha’piméa ralámuli échi wasá, né bacháwala ko échi aní, níwama kípu rewalá né bi’nói nirá. Á chirigá niísa ka, échi ralámuli “kú mo’iméa nápi o’ná muchúbama gawí gíte né yáwaga. ¿Chú íri jú chécho okwála nápi échi zapatísti kú nijísima échi gawí?.

- Napabú su’wába napawíkame a’li ko osá bakyá né walelí échi Pláni Ayáli.

REPABÉ NASÍPALA BENELÍALA

Ruyelíwala

‘á maéwa échi porsentáji e’teo nápi ké machíame niíle leéria a’li osayá ‘á bela sebári 74 porsiénti je’ná Mésiko. A’li ko aniwáa re pé bilé naó rojákame niíle nápi machíili leería a’li osayá. Chí jónisa ko, ¿Chú rigá maé mu nápi chijánali échi Pláni Ayáli pé abói ralámuli?

1. Osesí ibíli nirá pé okwá teérami ra'íchali nápi rigá aní échi oserúame Pláni Ayáli. Á neébo ru kípu osáala échi jaré ra'íchali:

Burujíliaka – Pláni San Luísi – gawí chigómirami – Misikáni nekówala – Ransíski Maréri – Ralámuli nirá – pé téli silíala – Moréli – Jawáliala – atá elíala zapatísti – gawí kú cha'píala.

2. Leéribo échi jarécho nápi nawési natéami ruyelí

CHÚ RIGÁ RA'ÍCHALA ÉCHI RALÁMULI
A'LI ÉCHI ASIENTARO YÚA

Má kuwaníachi échi sígili XVII a'li kulí chótachi sígili XVIII échi wekáwali wasá póbolo 'níwala, 'á sebáriga cho nápi aminábi muwésimi échi póbolo, 'á bela siíle chá olayá wenómila gíté a'li noóchali ma chimí asiétachi. Nólí be, 'á sebáriga échi 1870 bamí, wasá né ga'lá rakéri namúti ko'wáami, nápi a'lii né ga'lá kayéni échi noóchali asienta ko né weká muwéri chí re nápi né walelíe. Nápi a'lii ma'chinali échi wi'lí silíala Burujíli Rías gíté, nápi né níliga mu rihpía isiíle pa né wi'libé wasá nirá 'á bela sí'winá oláli né bacháwaga. Chabé 1910, né mulíwaga 18 a'li 19 porsiénti e'teo ké níwame niíle wasá. Pé asiétachi noóchaga wenomíwaga jároli a'li ko chí'ná bela bachá mo'wíli noochásia, nápi a'li póbolo wasáala gaenáala ko, 'á nirúsa kaba, a'li ko pé jarépi napawíka nokaé pé kuúchi nirá síchoga.

Friedrich Katz "échi ralámuli nekówala je'ná Mésiko ki'yabé bamí 1910. Bikywáwala político, vol. 1 taráliame 4 Abril 1976, p. 119.

3. Chíri olá 'wé natéami jú échi ikiwala nápi ga'lá inámítame niíma a'li nápi rigá ikíle échi zapatísti jásila chimí Moréli jónisa.
4. Échi kuméntochi ko 'á bela aní échi Pláni San Luísi, bilé prokiráma nápi kayáwali Ransíski Maréri. Né chiyérila cho kayénali Maréri je'ná Pláni nápi Istáro Moréli peréami ralámuli níwala niíma? A'li ¿chí regá jú échi Pláni San Luísi a'li échi Pláni Ayáli?.
5. 'á ta oméro naóna chokéami rojána échi Pláni Ayáli. Échi bacháwala ko nápi níwi échi artíkuli 1°; échi okwáwala ko nápi aní échi artíkuli 2°, a'li 5°, échi bakyáwala ko nápi aní échi artíkuli 6° a'li 11° a'li anówala ko nápi aní échi artíkuli 12° a'li 15°.
6. Pé okwáa ra'íchaga ko ¿chúr igá mu animéa échi ibíli artíkuli nirá. Pamuyérila, échi bilé bilóki artíkuli 1°. 'á bela anisá re nápi rigá, "nápu ikísale, ayéna cho nápi ikiíribo échi Pláni Ayáli.
7. Échi artíkuli 5° a'li 15 nápi aní chú rigá nokísiame nápi kuwána kú pátame jú zapatísti gíte, a'li 'á bilépiga cho, 'á bela kú wajinásá re cho échi járiwala, nápi rigá rasíroga natéami nerália échi ralámuli nokedíwala. Chú iri jú échi járowala nápi ko'ná pákia a'li chú iri nápi ga'lá natéami nerália a'li galelí?.
8. Bawerási nápi jaréana échi kuménti nápi si'wináta nirá échi chabéwala ayéna cho échi e'teo bacháwala. Anawárisi kímu 'yúala yúa échi bawerátami nápi tumu newáli. Nakulíwaga e'nési échi nápi tumu aníle né natéami nirá a'li chabéwala cho nápi a'lii tumu uchá nokiwáala ba'alímika nirá.

Pláni Ayáli

Fue editado por la SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN,
la SECRETARÍA DE CULTURA, el INSTITUTO NACIONAL
DE ESTUDIOS HISTÓRICOS DE LAS REVOLUCIONES DE MÉXICO,
el INSTITUTO NACIONAL DE LENGUAS INDÍGENAS
y el FONDO DE CULTURA ECONÓMICA.

Se terminó de imprimir en 2019,
año del caudillo del sur, Emiliano Zapata, en los talleres
de Impresora y Encuadernadora Progreso,
S. A. de C. V. (IEPSA). San Lorenzo núm. 244,
Col. Paraje San Juan, Alcaldía Iztapalapa,
C. P. 09830, Ciudad de México.

Su tiraje consta de 500 ejemplares.

Pláni Ayáli

Nápi rigá ga'lá inámipo échi zapatismo gíte a'li kípu aníala napawítola je'ná mésiko jípuala 'á bela chotásá re Pláni Ayáli jónisa, nápi jú, ké namúti ékila rihpíka, échi né bachá osiwá a'li né ga'lá ruyelí échi wihtú re'leni nokelíwala. Échi gíte, échi zapatísimi 'á machiráli né bi'nówaga a'li échi bachá 'natáala nápi gaenáma né nasípala porokiráma a'li kípu nokiwá aminána bamí nirá. Nápi rigá né bachá osísali zapatísimi nirá, échi Pláni Ayáli 'á gayéni bilé kuménti né ga'lá cho suwábirame, 'á machíriga cho, nápi tamíwi échi kuwaní 'náitali a'li polítiki nápi rigá niíle échi machiwáala zapatísti. 'á chótaga cho kú a'wíria saeráka ma Rías 'á kasináwaga cho Maréri yúa.

Rojilípi Abili

GOBIERNO DE
MÉXICO

GOBERNACIÓN

SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN

CULTURA

SECRETARÍA DE CULTURA

INAEH
INSTITUTO NACIONAL DE ESTUDIOS HISTÓRICOS

FONDO
DE CULTURA
ECONÓMICA